

Г. П. Гребенник

УНІВЕРСИТЕТ ЯК ФОРМА ДУХОВНОЇ СПІВДРУЖНОСТІ ПОКОЛІНЬ

Стаття присвячена радянським поколінням викладачів Одеського університету, які продовжували традиції своєї альма-матер, зберігаючи спадкоємність порою в дуже складних політичних обставинах. В центрі уваги – біографії, долі людей, пам'ять про які робить живою традицію духовної співдружності поколінь. Ці приклади дають деяке уявлення про те, яка духовна робота здійснювалася в стінах Одеського університету, який сплав інтелекту і інтелігентності кувався, який людський капітал накопичувався від покоління до покоління.

Ключові слова: покоління, шестидесятники, традиція, наукова школа.

Коли йде мова про серйозний ювілей, то пафос буває доречний. Нашому Одеському національному університету імені І. І. Мечникова півтора століття, і це якраз той випадок.

У моїй книзі «Портрет інтелекту в Одеському інтер'єрі» (2010), є такі рядки: «Благословенне місто, що має свій Університет! Він відразу стає Містом. Деякі наївно вважають, що в місті може бути два, три і більше університетів. Це не так. Університет в Місті може бути тільки один. І він у нас, на щастя, є...» [1, с. 34].

У середньовіччі університети одержали неформальну назву «Альма-матер». Дослівно з латині перекладається «годуюча добродійна мати». Це словосполучення застосовувалося перш за все відносно Діви Марії, Матері Божієї. Отже, роль університету в житті людини *подібна ролі Матері Божої в земному житті Христа*.

Університети підготували Відродження і Просвітництво. Без цих «проектів» неможливо представити сучасну європейську цивілізацію. Є генеральна опозиція – світ і тьма, знання і неучтво. Університет – це штучне сонце, під промінням якого неучтво і пов'язане з ним рабство відступають. Значить, *університет знаходиться в авангарді боротьби за свободу*.

Ще одна відома з античних часів опозиція – це опозиція космосу і хаосу. Космос – це впорядкована, раціоналізована структура, дружня

людині, тоді як хаос – ворожий їй, прагне поглинути культуру, усередині якої здійснює своє буття людина. *Університет є форtpост культури, могутня фортеця в боротьбі з хаосом.*

Останній фільм Олексія Германа-старшого «Важко бути богом» по однойменній фантастичній повісті братів Стругацких починається з авторського пояснення: «В Арканаре реакція почалася з розгрому університету. А оскільки університет – це особливий образ думки, то полювання йшло за образом думки, за розумниками, книжниками, талановитими ремісниками». Так воно і є: *університет – це місце, де розводяться розумники, культивуються різні образи думок.* Розумників набагато складніше дури-ти, якщо взагалі можливо.

Свою чергову книгу «Записки університетської людини» (2014), спеціально приурочену до ювілею альма-матер, ваш покірний слуга передував наступними словами: «Присвячую своїм вчителям, призначаю своїм учням. Автор». У цій короткій формулі закладена ідея естафети. Якщо зв'язок трьох поколінь живий, то ми маємо справу з традицією, зі школою. Можливо, для школи потрібне четверте покоління. І з кожною новою ланкою традиція укорінюється глибше і глибше. Крок покоління – 15 років. 150 років – це 10 поколінь. Наша історія, як відомо, супроводжувалася епохальними розривами, але завдяки живому зв'язку університетських поколінь вдавалося зберігати спадкоємність. Дозвольте ще раз вдатися до самоцититування. В передмові «Записок...» є такі слова: «Університет ми сприймаємо не просто як установу, організаційну форму зв'язку науки і освіти, а як духовну співдружність поколінь людей, що передають один одному естафету знань і досвіду, людей, окрилених благородною мрією заглянути за горизонт, що випробували благоговійний трепет від народження нової думки, нової ідеї, нової конструкції» [2, с. 7]. Від цих слів хотілося б відштовхнутися в подальшому повістствванні.

1.

Коли я працював над книгою про філософа Т. А. Тарасенко, то природно схотів дізнатися про її вчителів. І ось тоді я вперше почув від подруги Тамари Андріївни це ім'я – Самуїл Якович Коган. Запитав про нього у професора Е. А. Гансової. «О, це був наш Кант, – відповіла Ема Августівна. Наймиліша Ема Августівна схильна до перебільшень і непомірних захоплень, та все ж погодтеся: порівняння кого-небудь з Кантом, навіть якщо є в цьому значна доля перебільшення, вже достатня підстава дізнатися про нього більше. Я став розпитувати людей, які знали С.Я., познайомився з його дочкою, звернувся до архіву університету.

С. Я. Коган (1902-1977) народився в Тирасполі, дитинство і юність провів у Ананьєві. Його сім'я дуже бідувала. Спроможні родичі дали грошей на навчання хлопчика, що проявив здібності. Ананьївську гімназію він закінчив із золотою медаллю. Це була гуманітарна гімназія. Звідти він вийшов, вільно володіючи німецьким язиком, добре знав французький і, звичайно, класичні – давньогрецький і латинь. Спеціально звертаю увагу на рівень підготовки в російській дореволюційній гімназії, тобто в середній школі, навіть в такій якнайглибшій провінції, як Ананьїв. Після закінчення юридичного факультету одеського Інституту народного господарства в 1929 році С. Я. Коган у свій час працював в педінституті на факультеті, де викладання велося тільки на німецькій мові.

На початку 30-х років він завідував кафедрою червоної професури в медичному інституті. В 1932-м два співробітники кафедри звинуватили його в симпатіях до троцькізму. Як було прийнято за тих часів, він піддався «колективній проробці». В результаті – звільнення з роботи, добре хоч не посадили. Він став безробітним, потім влаштувався викладати... математику на якихось курсах. Перед війною ректор Одеського університету Микола Опанасович Савчук дав «добро» на його вступ до аспірантури університету до знаменитого професора-філолога Бориса Васильовича Варнеке. Закінчувати аспірантуру довелося вже в туркменському містечку Байрам-Алі, в якому до серпня 1944 року був розквартирований евакуйований з Одеси університет. Там же відбувся захист дисертації на тему «Теорія мови В. Гумбольдта». Диплом про присвоєння С. Я. Когану вченого ступеня кандидата філологічних наук, датований 7 серпня 1943 року. І в цьому ж місяці він був призначений на посаду доцента кафедри філософії. В цьому немає нічого дивного, якщо пригадати, що мовознавство в нашому столітті бурхливо розвивалося саме на стику з філософією. До речі, в Байрам-Алі Коган познайомився з емігранткою з Англії, яка давала йому уроки англійської, а він вивчав її філософії. Знання англійської він довів до рівня, коли міг читати і слухати радіо.

Легендарний декан історичного факультету З. В. Першина розповідала, що вона поступила вчитися на історичний факультет університету в 1944 році, відразу після звільнення Одеси від німців і румун. Тоді на істфаці підібралася прекрасна професура: Добролюбській (декан), Розенталь (середні століття), Готліб-Готалов (кафедра стародавнього світу). Учень Готалова був П. О. Каришковській. Вони прагнули підтримувати рівень факультету і тому трималися за Самуїла Яковича, а той тримався за істфак. Він читав на факультеті діалектичний і історичний матеріалізм, історію філософії, а також вів курс філософії для аспірантів. З. В.

написала під його керівництвом дипломну роботу на тему «Герцен і слов'янське питання». Надалі герценознавство стало темою її наукових студій [1, с. 18].

Коником Когана був курс історії філософії. До лекцій Самуїл Якович готувався щодня і дуже ретельно. Це було просто необхідно для того, щоб зуміти передати накопичений багаж енциклопедичних знань. Саме логічність, структурну чіткість, ясність та послідовність викладу матеріалу наголошували всі, хто слухав його лекції. Він дуже багато цитував по пам'яті першоджерела. Стояв за кафедрою, закривши очі і, пішовши весь у себе, пригадував тексти.

Щоб читати так курс історії філософії, як читав він, замало одного таланту. По спогадах його дочки Є. С. Павлової, коли б вона не прокинулася вночі, вона бачила в маленькій кімнатці зігнуту фігуру батька над письмовим столом. У нього від народження був астигматизм, з віком розвинулася сильна короткозорість. Крім того, природа нагородила його ще однією хворобою очей, що викликала тремтіння зіниць. Він читав, практично торкаючись окулярами сторінки книги. Після його смерті залишилася колосальна бібліотека. Усюди на сторінках книг розсипані його позначки. Платона, Арістотеля, Декарта, Канта, Гегеля, інших філософів він читав в оригіналі. Філософію вивчав по першоджерелах [1, с. 16].

От так: людина, не маючи базової філософської освіти, десятиріччями каторжної праці створила із себе філософа-професіонала найвищого гатунку. У 50-60-ті роки С. Я. Коган був одним з найсильніших істориків філософії в країні. Власне, таку оцінку йому дав завідувач відділом історії філософії провідного філософського журналу «Питання філософії», куди зайшла Є. С. Павлова, щоб передати статтю батька.

С. Я. Коган відносився до плеяди викладачів університету, що уціліли від репресій 30-40-х років. Впадає в очі спільність долі багатьох викладачів університету тієї епохи. Це була якась м'ясорубка. У 30-ті роки їх жорстоко били за те, за що їх нещадно била доля в 20-ті. Їх вина по суті була в тому, що, не дивлячись на всі мінливості того бурхливого, революційного часу, вони спромоглися вижити.

Після війни, в 1946 році, С. Я. Коган завідував кафедрою, а потім був переведений на посаду доцента кафедри філософії. Його фігура була дуже уразлива для зубодробильної критики тих часів. На ньому було клеймо троцькиста. Його легко можна було обвинуватити ще і в космополітизмі, адже він читав лекції про «іноземців» – Платона, Спінозу, Канта... В 1948-м починаються репресивні кампанії сталинщини. Думається, університетське керівництво визнало за благо «заховати» його

подобру-поздорову від очей нишпорячих у пошуках здобичі ідеологічних вовків. А може самі себе підстрахували. З Києва прислали завідувати кафедрою «варягів» – спочатку доцента І. І. Подгрушного, потім професора Н. Е. Овандера. Але Коган, за свідченням ще однієї легенди університету, його багаторічного парторга Л. Х. Калустяна, як лектор був сильніше їх і авторитетніше [1, с. 19].

Це брехня, що часом можна виправдати будь-які непристойні вчинки. Як час робить людей, так і люди роблять час. А яка роль старого вчителя філософії Когана в цьому процесі?

Через усі катаклізми свого бурхливого часу він, з вигляду убогий як Гомер, ніс вогонь людської думки, беріг і поширював в нашій вітчизні культуру філософствування. І виконав свою місію. Він передав естафету Заїрі Валентинівні Першиній, Ірині Марківні Поповій, Ірині Яківні Матковській, Емі Августівне Гансовій, Тамарі Андріївні Тарасенко і багатьом іншим. Від нього «по спадку» перейшла до них любов до розумової культури людства.

2.

С. Я. Коган відносився до покоління Революції. Центр цього покоління доводиться рівно на 1917 рік. Це ж покоління виграло війну, «покоління переможців». Коли в 1964 році з Іваново був запрошений на завідування кафедрою філософії молодий без п'яти хвилин доктор Авенір Іванович Уйомов, виникло відчуття їх взаємного неприйняття, настільки різні стилі вони демонстрували. Стиль Самуїла Яковича наближався до класичного: чіткий розподіл ролей між вчителем і учнем, потрібно було знати матеріал, розбиратися в нюансах, правильно їх інтерпретувати, тобто строго відтворювати філософський процес, як він історично складався. Уйомов не був такий. Його стиль можна назвати вільним. Він учив філософствувати на будь-якому матеріалі. Беріть будь-яку, хоч побутову проблему і розвивайте творче мислення, філософствуйте із себе. У манері Когана акцент робився на знання, у манері Уйомова – в першу чергу на творчість. Уйомов цінував експромти. Він і сам міг блиснути на лекції несподіваною знахідкою. Наприклад, коли йому треба було показати однакісність речей, що займають різне місце в просторі, він заліз в кишеню, дістав дві двокопійкові монети одного і того ж року і запитав: «Ця одна річ або різні речі?». Ось це його стиль.

А. І. Уйомов (1928-2012) був яскравим представником наступного покоління радянських людей, покоління «шестидесятників». Для ньо-

го не було авторитетів; його першою реакцією на будь-яке формулювання, кому б воно не належало, був декартовий сумнів. Як згадувала І. М. Попова, ця вільна манера викликала легкий шок.

Було очевидне прагнення Уйомова зламати перегородку між філософією і життям. Його зарядженість романтикою наукового пошуку не могла не захопити молодь. За його ініціативою було створено студентське Філософське товариство. У Великій фізичній аудиторії збиралося до чотирьохсот людей. Товариство достатньо швидко знайшло міську популярність.

Підкреслюючи демократизм, Уйомов прагнув перед початком засідання обійти усіх учасників і особисто зі всіма поздоровкатися за руку. Он намагався внести в серйозні дискусії гумор, елементи гри, театральності. Авенір Іванович розказував мені: «Ми на першому засіданні зробили так. Коли всі розсілися у Великій фізичній, я говорю: «Хто буде голова? А давайте синтезуємо його!» По моєму проханню хіміки влаштували димову завісу. Коли дим розсіявся, всі побачили, що за столом сидить Володя Костюк. Значить, успішно «синтезувався» [1, с. 38]. Надалі В. Н. Костюк став наймолодшим доктором філософських наук в СРСР, одним з провідних логіків країни, а згодом захистив ще і докторську по економіці.

А. І. Уйомов додав філософському клубу характер лицедійства. На одному із засідань сам Уйомов виступав в ролі Фалеса: «Я – Фалес. Я прийшов у ваше місто з Мілета. Я навчаю, що все сутне складається з води. І я вам зараз це доведу». Бере мокру ганчірку, вичавлює, з неї тече вода. Говорить: «Ось я зараз вас вичавлю, і з вас вода потече» [1, с. 39]. Публіка починає кричати, що це не так. Зав'язується дискусія. На другому засіданні вустами аспіранта Олега Погорелова з аудиторією говорив сам божественний Платон. Згодом доцент О. Ф. Погорелов став завідувачем кафедрою філософії гуманітарних факультетів. Пам'ятне і засідання, на якому студенти стали «свідками» діалогу Арістотеля і Будди.

При Уйомові атмосфера на кафедрі була веселою, творчою, засідання кафедри незвичайні. Наприклад, одне з них проходило у Ботанічному саду і тривало дві доби. Аспірантів на кафедрі була тьма-тьмуща. Постійно обговорювалися їх роботи, йшли захисти, і все це неформально, іноді навіть жорстко.

До питання про демократичність молодого професора Уйомова. Його аспіранти жили в гуртожитку на Довженко, поряд з його будинком. Вранці він йшов до моря, заходив до них, піднімав їх сонних з ліжка, і вони бігли до моря. По дорозі він починав їх ганяти з питань кандидатського

іспиту. Пливають на хвилеріз, він і у воді веде упереджений допит. Стоять на хвилерізі, він і тут питає. Шпаргалки немає – не відкрутишся. І коли він вирішував, що всі більш або менш готові, то оголошував дату офіційної здачі іспиту. У Уйомова «трійку» одержати – все одно, що в іншому вузі «п'ятірку». А він говорив: «Трійка – це недобре, треба перездати». І по наступному колу.

Уйомов став акумулювати кадри практично зі всього колишнього Союзу. Йому були потрібні фахівці різних галузей. *В результаті* такої кадрової політики Одеса знайшла статус філософського центру країни, що динамічно розвивається.

3.

Доцент Т. А. Тарасенко (1939-1992), якій присвячена моя повість, була ученицею Уйомова, але до його школи не належала, оскільки її вабило інше: неопозитивістський напрям. Вона стала розкопувати заховану глибоко в спецхрані традицію російської релігійної філософії. Її кумірами були М. Ф. Федоров і П. О. Флоренський. Інформацію про них вона збирала по крупицях. На її щастя в Одесі в 60-70-ті роки жив репатріант М. О. Полторацький, що був у Франції секретарем самого М. О. Бердяєва. Дружба з Полторацьким багато їй дала. Його бібліотека була в її розпорядженні. До речі, М. О. Полторацький відвідував засідання одеської Пушкінської комісії, тісно зійшовся з істориками професором Саулом Яковичем Боровим і доцентом Вадимом Сергійовичем Алексєєвим-Поповим. З Алексєєвим-Поповим вони разом перекладали з французького Руссо. З Тарту до нього регулярно приїжджав Ю. М. Лотман. Квартира Полторацьких була щось подібне до «салону», де збирався цвіт одеської інтелігенції.

У Т. А. Тарасенко був феноменальний талантизм, що виділяв її з багатьох, – талантизм милосердя. Вона буквально захворювала, якщо не могла допомогти людині, що потребувала допомоги. Коли у 1987 році до Тамири Андріївни дійшли її колишні студенти-юристи Олександр Мучник і Олег Кутателадзе з ідеєю створення добродійної організації, вона одразу згодилася очолити її. Організація одержала назву «Фонд соціальної допомоги імені доктора Ф. П. Гааза». Це була одна з перших в СРСР суспільних добродійних організацій. Т. А. філософствувала не тільки словами, але і всім своїм життям, цілісною красивою особою, і це слідє назвати мистецтвом життя. Її здібність до спілкування була така, що будь-хто – і колишній карний злочинець, і високолюбий інтелектуал, і технік – розкривався перед нею і відчував потребу спілкування з нею надалі. Нині заслужений юрист України О. Г. Мучник сказав мені: «У

неї як найвища оцінка була фраза: «Ви мудрі». Те, що вона називала мудрістю, була відповідальність за долі інших. Вона виділяла людей, для яких цінність іншої особи була дуже високою» [1, с. 145].

Останніми роками вона працювала в основному на юрфаці і любила цих студентів, які були доросліше, ніж на інших факультетах. Вони ставали її друзями-учнями. Вона брала діяльну участь в житті деяких з них, кому, як правило, було боляче і незатишно. Вона опікувала їх. Коли у одного з них померла мати, він відчув глибокий шок. Два місяці не розмовляв, тільки мотав головою. Тоді Тамара Андріївна зробила його членом своєї сім'ї і сама часто була у нього вдома. Фактично вона відіграла його душу, вивела з найсильнішої протрації, каменіння.

Її відношення до студентів дивувало колег. І. М. Попова говорила мені: «Спочатку Тамара мене дратувала – так багато і часто вона просила за студентів. Я навіть підозрювала, що вона робить це небезкорисливо, але потім переконалася в зворотному. Її лібералізм в оцінках не був проявом безпринципності, вона просто підходила до студентів з іншими критеріями, ніж п'ятибальна система оцінок» [1, с. 121].

У травні 1992 року її, вмираючи від тяжкої хвороби, відвідали колеги. Купили їй улюблені квіти – білий бузок. Вона дивилася на них байдужим поглядом. Квіти їй вже не чіпали. Говорила ледве-ледве. І ось в такому стані вона із зусиллям протягнула великий список студентів, з якими працювала на семінарах, і сказала, що діти не винуваті, що так вийшло, що іспити потрібно прийняти у них доброзичливо.

4.

Якщо С. Я. Коган не порозумівся з «шестидесятником» А. І. Уйомовим, то з іншим представником цього наймогутнішого радянського покоління І. М. Поповой він здружився і старався їй у всьому допомагати. Вона його уразила, коли зуміла захистити себе, заперечила всесильному головному ідеологу країни М. А. Суслову, який в своєму докладі на все-союзній нараді завідуючих кафедр по подоланню культу особи назвав її ім'я як приклад того, що викладачі не «перебудовуються» [1, с. 26-28]. Перед нею врешті-решт вибачилися! Він був приголомшений. Річ у тому, що з культом особи Сталіна боролися сталіністи. Та все ж час змінився. І люди теж.

Ірина Марківна приїхала до Одеси разом з чоловіком, теж філософом, у 1954 році. Вони представляли в Одесі ленінградську школу філософії – обидва закінчили ЛДУ. Ірина Марківна підготувала кандидатську дисертацію на тему «Психологізм як характерна межа сучасної американської соціології». Захист відбувся в МДУ в лютому 1961 року.

І. М. Попова належала до радянських соціологів першого покоління. Це значить, що вона стояла біля витоків цієї науки в СРСР. А ще це означає, що Попова і її колеги по новому терену – Ядов, Здравомислов, Левада, Кон, Грушин, Андрєєва, Шкаратан, Заславська, Харчев – були самоучками. Молоді соціологи відчували себе *радянськими* науковцями. «Дух ХХ з'їзду» підтримував їх критичний настрій і одночасно романтичний пафос першовідкривачів. Можна без перебільшення затверджувати, що радянська прикладна соціологія народилася в цехах великих заводів. «Дичка» пройшла запилення західною теоретичною соціологією і далі вже розвивалась у своєму середовищі, по своїй внутрішній логіці із своєю повісткою. Практично одночасно на території Радянського Союзу виникло декілька соціологічних шкіл, кожна зі своїм оригінальним лицем. Але, головне, свою роботу вони підпорядковували принципу: «Соціологія існує не для того, щоб щось абстрактно пізнавати, а щоб допомагати людям, економічним системам, чому завгодно» [3]. Коли ректор Харківського університету В. С. Бакиров в своєму докладі на Перших міжнародних соціологічних читаннях пам'яті Наталії Паніной 10 грудня 2007 року звично «брикнув» радянську владу, сказавши про «підпільну соціологію» радянського періоду, Ірина Марківна в своєму виступі відреагувала: «...я хотіла б сказати, заперечуючи кваліфікації цього періоду як часу «підпільної соціології»: ми мали набагато більше, ніж зараз, можливостей для проведення масштабних, саме потрібних і актуальних досліджень» [4, с. 61] .

Однокашник і колега Ірини Марківни професор В. А. Ядов назвав її «лицарем без страху і докору». Такою була наша Ірина Марківна і такою залишиться в нашій пам'яті до кінця днів. Коли 19 серпня 1991 року в Радянському Союзі встановився режим ДКНС, Ірина Марківна через газету призвала суспільство до ненасильницької громадянської непокори самозваній владі. Я пам'ятаю ці три фатальні дні. Київ мовчав, а маленька тендітна жінка – ні.

Її положення в співтоваристві українських соціологів було унікальне. Аспірантка Ірини Марківни свідчить: «Коли ми приїхали з нею до Києва на мій захист, я побачила, як люди реагують на Ірину Марківну, на таку маленьку жінку. Великі мужі буквально схоплювалися і завмирили. Це було приголомшливо!» [2, с. 225-226].

І. М. Попова була одним з авторів Кодексу професійної етики соціологів. Разом з головою по етиці Соціологічної асоціації України (САУ) Н. В. Паниной вона бачила в ньому найважливіший інструмент об'єднання соціологів як *товариства посвячених*. Ця посвяченість по-

винна була робити їх особливою корпорацією, відповідальністю, ритуалом вірності професійному обов'язку. Після екзит-польного скандалу 2004 року (у зв'язку з виборами президента України) Соціологічна асоціація України розкололася і фактично припинила існувати. Трагічним результатом цього розколу була передчасна смерть Наталії Володимирівни Паніної. На VI позачерговому, можна сказати, відновному з'їзді САУ в 2007 році І. М. Попова була одноголосно вибрана головою комісії по професійній етиці і очолювала її аж до своєї смерті.

Ірина Марківна була продовжувачем демократичної (але не в ліберальному, а в соціалістичному значенні слова) традиції у вітчизняній історії – традиції співчутливого відношення до судиб людей з народу. В цю традицію складовою частиною входить і віра у вирішальну роль науки в соціальному прогресі. Про що говорила Ірина Марківна в своїй заповідній промові «Публічність соціології» на Перших Міжнародних соціологічних читаннях пам'яті Наталії Паніної 10 грудня 2007 року, за півроку уходу із життя? Влада не зважає на науку. Соціологія перестала грати роль важливого інструменту ухвалення управлінських рішень. Соціологія втратила в суспільстві статус соціального інституту, який у неї був за радянських часів. Парадокс полягає в тому, що масштаби соціологічної освіти значно розширилися, а можливість проведення скільки-небудь значущих наукових досліджень звелася практично до нуля.

«Не стоїть село без праведника», – свідчить прислів'я. Ірина Марківна вносила в наше життя норму. Норму особистої порядності, наукової етики і політичної принциповості. Вона ніколи не брала участь у брехні. При ній боялися робити підлість. Нині її немає з нами, і комусь стало значно легше існувати.

5.

Професор Семен Йосипович Аппатов (1930-2003) поступив на роботу до університету у 1966-му, коли йому було 36 років, і пропрацював у ньому рівно 33 роки. Він мав організаторський талант і уміння тримати мету. Почав із студентського гуртка. Кожна кафедра на істфаці мала свій гурток, але тільки С. Й. Аппатов зумів перетворити гурток на базову структуру, в якій студенти і аспіранти не тільки одержували дослідницькі навички, але і проникали духом професіоналізму історика-міжнародника. Вони ставали «аппатівцями». Ядро гуртка впродовж ряду років було більш-менш постійним. Щоб керувати такою структурою, потрібно було займатися нею з повною самовіддачею, не жаліючи ні часу, ні сил. Сьогодні в Інституті соціальних наук склалася певна тріада, науково-на-

вчальний комплекс (факультет міжнародних відносин – кафедра (організаційний центр роботи із студентами) – Центр міжнародних досліджень (науково-дослідна структура), тобто реалізовані всі задумки С. Й., що вельми рідко трапляється у житті. Від Аппатова залишилася його школа. До цієї школи мають честь належати наш ректор І. М. Коваль, наш директор В. В. Глебов, професор М. І. Милова та інші.

Але я хотів би звернути увагу на іншій, вельми драматичний вузол в житті проф. Аппатова. Остання тема наукових занять самого С. Й. – це нове політичне мислення в міжнародних відносинах (НПМ). Він почав її розробляти у зв'язку з горбачовською «перебудовою». Горбачов проголошує політику «нового мислення в міжнародних відносинах» в січні 1986 року. Його книга «Перебудова і нове мислення для нашої країни і для всього світу» з розгорненим обґрунтуванням нового курсу вийшла у кінці 1987 року. В поняття «ідеали перебудови» входили без'ядерний світ і відмова від війни як способу розв'язання конфліктів.

Після 1991 року позиція С. Й. виглядала недоречною, як марш Мендельсона на похоронах. Він наполегливо продовжував доводити, що НПМ – це філософія зовнішньої політики, якої немає і не може бути альтернативи в сучасному світі, а тим більше в майбутньому. І в 1994 році на міжнародній конференції, що проходила у Вашингтоні, і в 1996 році там же, в США, С. Й. Аппатов виступав з лекціями на тему «Нове політичне мислення». Ця завзятість свідчить про те, що доктрина «нового мислення» не була кон'юнктурною для Семена Йосиповича, а відповідала його найдорожчим переконанням. Цікаво, що учні виявилися більш прагматичними за свого вчителя. Вони не погоджувалися з ним і навіть жартували над його «наївністю». Тільки в кінці 90-х років, за свідченням П. Я. Райнова, Семен Йосипович, мабуть, визнав, що НПМ для всього світу не відбулося. Проблема завжди з двох сторін. Член-кореспондент АН СРСР, радник М. С. Горбачева Г. Х. Шахназаров охарактеризував цю ситуацію так: «Судячи з усього, те, що назвали «новим політичним мисленням в міжнародних відносинах», було титанічною спробою піти від руйнівної і безперспективної політики глобального протистояння. У СРСР не вистачило історичного часу, а у США, як завжди, розуму» [5].

Задамося питанням: які наслідки відмови від НПМ? З уходом СРСР не стало суб'єкта політики «нового мислення», запанували національні егоїзми, психологія переможців в «холодній війні». Вся система міжнародного права, що з таким зусиллям напрацьовувалася півстоліття, розмилася разом з конструкцією двополюсного світу. На жаль, вже неодноразово повторювалася історія про те, як вино істинних цінностей пе-

регонилось в оцет політичного лицемірства і владолюбства. На жаль, і цього разу підйом виявився короткочасним. Людство знов повалилося вниз, до своїх баранів.

Це – наслідки для всього світу. Але і особисто для С. Й. Аппатова вони були вельми руйнівні, оскільки він розробляв «нове мислення» не тільки як доктрину зовнішньої політики СРСР, а як універсальну *наукову концепцію*, що дає критерії для розуміння і оцінки тенденцій всього світового розвитку.

Як пояснити, що холодний розум, навчений знанням історії міжнародних відносин, піддався явному ідеалізму? Основні принципи і фундаментальні ідеї НПМ все одно коли-небудь стануть нормою існування землян, інакше їм не вижити на цій планеті. Це і було кредо професора Аппатова. На мій погляд, його «помилка» була проявом того високого ідеалізму, який притаманний благородним натурам. Професор Аппатов так легко піддався спокусі «новим мисленням», оскільки, мабуть, романтичні ідеали «шестидесятників» відклали свій відбиток в самому його серці. Це і видало в ньому з головою інтелігентську основу з її кантіанською начинкою.

* * *

Сьогодні плоди діяльності моїх героїв в Одеському університеті очевидні: філософський факультет і школа системології А. І. Уйомова, соціологічний факультет і школа І. М. Попової, факультет міжнародних відносин і школа С. Й. Аппатова.

Я привів лише деякі приклади подвижництва наших вчителів і старших колег. Ці приклади дають деяке уявлення про те, яка духовна робота здійснювалася в стінах Одеського університету впродовж півтори сотні років, який сплав інтелекту і інтелігентності кувався, який людський капітал обертався і нагромаджувався від покоління до покоління. І сьогодні я дивлюся на своїх учнів і думаю: практично тепер на вас лежить відповідальність за розпорядження цим капіталом.

Одна справа говорити прописні істини, інша – відчувати себе ланкою в живому ланцюзі поколінь, перебувати усередині традиції, яка волає до твоєї совісті: будь гідний своїх вчителів! не зрадь! Кармичне вчення свідчить, що все врешті-решт дає плоди – і добрі діяння, і злі: все створює вібрації, резонуючі у душах людей, налаштованих на дану хвилю вібрації. Тому вже зараз є сенс думати про вібрації, які породжені нашою власною життєдіяльністю в рідному університеті.

Список використаних джерел та літератури

1. Гребенник Г. П. Портрет интеллигента в одесском интерьере. Повесть о Тамаре Андреевне Тарасенко и не только о ней. – Одесса: Фенікс, 2010. – 176 с. + 12 с. кол. ил.
2. Гребенник Г. П. Записки университетского человека. – Одесса: Печатный дом, 2014. – 368 с.
3. Как развивалась социология в СССР. Беседа с социологом Овсеем Шкаратаном, 2009 // URL:<http://www.polit.ru/article/2009/07/29/shkaratan/print/>
4. Попова И. М. Публичность социологии (Доклад на I Международных социологических чтениях памяти Наталии Паниной, 10 дек. 2007 г., Киев // Ирина Марковна Попова: Memoria / сост.: М. Б. Кунявский, Е. В. Лисенко, О. Р. Лычковская. – Одесса: Астропринт, 2011. – 640 с.
5. Шахназаров Г. Х. С вождями и без них. – М.: Вагриус, 2001 // URL: http://modernlib.ru/books/shahnazarov_georgiy/s_vozhdymi_i_bez_nih/